

ПЫТАННІ ВЫХАВАННЯ І АДУКАЦЫІ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА

Працэс і вынік засваення традыцый, звычаяў і каштоўнасцей духоўнай культуры, вывучэнне і перадача іх ад аднаго пакалення да другога прынята называць інкультурацыяй. Паняцце «інкультурацыя» да сённяшняга часу застаецца дыскусійным у культуралогіі. Нягледзячы на некаторыя разыходжанні, большасць даследчыкаў прыходзіць да высновы, што ў працэсе інкультурацыі чалавек засвойвае традыцыйныя формы мыслення і дзеянняў, характэрныя для той культуры, да якой ён належыць. Паняцце «інкультурацыя» прымяняецца як да засваення культурных нормаў дзецьмі, так і дарослымі. Інкультурацыя азначае навучанне чалавека традыцыям і нормам паводзін у канкрэтным культурным асяроддзі. Вынікам інкультурацыі з'яўляецца падабенства эмоцый і паводзін пэўнага чалавека з іншымі членамі дадзенай культуры і яго адрозненне ад прадстаўнікоў іншых культур.

Чалавеку на працягу жыцця даводзіцца засвойваць мноства сацыяльных роляў, кожная з якіх утрымлівае культурныя нормы, правілы, стэрэатыпы паводзін. Паслядоўная змена цыклаў развіцця культуры ў межах аднаго народа ці краіны павінна адбывацца такім чынам, каб ад пакалення да пакалення перадаваліся базісныя элементы культуры, а відазмяняліся толькі другасныя. У адваротным выпадку адбываецца разрыў культурнага ланцуга. Часцей за ўсё гэта бывае ў тых выпадках, калі радыкальна і нечакана мяняецца вобраз жыцця носьбітаў культуры (культуртрэгераў). Дзякуючы культурнай трансмісіі кожнае наступнае пакаленне атрымлівае магчымасць пачынаць з таго, на чым спынілася папярэдняе. Маладое пакаленне дадае новыя веды да ўжо назапашаных.

Значнае месца ў культуры трансмісіі займае класічная літаратура, якая акумуляе важнейшыя духоўныя здабыткі этнасу і ў вобразна-канцэнтраваным выглядзе перадае іх наступным пакаленням. У беларускай літаратуры ля яе вытокаў стаялі Ф. Багушэвіч, В. Дунін-Марцінкевіч, Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, М. Гарэцкі, З. Бядуля і інш. Сярод іх вылучаецца Якуб Колас – асоба шматгранная: паэт, пісьменнік, літаратурны

крытык, педагог, вучоны-лінгвіст, фалькларыст, этнограф. Дыскурсіўны аналіз літаратурных тэкстаў народнага паэта сведчыць: яны насычаны своеасаблівай культуралагічнай рэфлексіяй. У мастацкай, публіцыстычнай літаратурна-педагагічнай спадчыне Коласа бачацца праблемы сацыялізацыі і інкультурацыі асобы, падыходы да сістэмы адукацыі і выхавання, зместу навучальнага працэсу, формаў і метадаў вывучэння культурных каштоўнасцей, нормаў, патэрнаў паводзін. Па меркаванні пісьменніка, асноўную ролю ў працэсе інкультурацыі адыгрывае нацыянальная мова, якая з’яўляецца ядром культуры. «Роднае слова, – адзначаў Колас, звяртаючыся да беларускіх школьнікаў, – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет. Таму вам неабходна так старанна вывучаць сваю родную мову, ведаць і любіць лепшыя творы беларускай літаратуры» [2, с.26]. У сваёй літаратурнай, навуковай і грамадскай дзейнасці пісьменнік надае шмат увагі фарміраванню беларускай літаратурнай мовы. Важкім унёскам з’яўляюцца не толькі мастацкія творы, але і спецыяльныя працы, прысвечаныя пытанням функцыянавання беларускай мовы, да прыкладу «Беларуская мова ў казённай школе» [2, с.303–312], у якім ён разглядае прычыны пасіўнага выкарыстання роднай мовы інтэлігентамі-беларусамі ў XIX–XX стст.

Коласаўскія погляды на сутнасць інкультурацыі выразна выяўляюцца ў яго дыдактычным творы «Методыка роднай мовы» [2, с.315–505]. У гэтым першым метадычным дапаможніку грунтоўна распрацаваны тэарэтычныя псіхалага-педагагічныя праблемы засваення этнічнай культуры. Колас надае вялікае значэнне мове ў развіцці працэсаў мыслення суб’ектаў культуры. Па меркаванні пісьменніка, мова з’яўляецца не столькі сродкам для выражэння лагічных формаў мыслення, колькі інструментам, неабходным для нараджэння самой думкі. Ён выступае супраць лінгвацэнтрычнай канцэпцыі, адпаведна якой галоўная ўвага надавалася засваенню марфалагічных, сінтаксічных, фанетычных моўных адзінак. Гэтай канцэпцыі ён супрацьпастаўляе антрапацэнтрычную парадыгму, дзе ў цэнтры навучання ставіцца асоба вучня, яго маўленчыя здольнасці ствараць і ўспрымаць выказванні. На думку класіка, «жывая мова», слова «вымаўленае», дае магчымасць назіраць за самім зараджэннем думкі і яе развіццём [2, с.478].

У коласаўскай канцэпцыі інкультурацыі важнае месца адводзіцца дзейнасці па развіцці камунікатыўных уменняў асобы. Змест камунікатыўнасці Колас бачыць не толькі ў зносінах суб'ектаў культуры, а разглядае камунікатыўную функцыю роднай мовы як сродак сувязі з навакольным асяроддзем, як асноўны інструмент фарміравання нацыянальнай самасвядомасці, трансляцыі культуры беларускага народа. Пісьменнік сцвярджаў, што роднае слова – гэта крыніца адукацыі, чалавечага розуму і, што вельмі важна, – пачуццяў. Належнае месца ў дыдактычнай коласаўскай працы займаюць пытанні эмацыянальнага фактару ў працэсе авалодвання роднай мовай, культуры выкарыстання мовы.

Параўнальны аналіз шматлікіх коласаўскіх твораў сведчыць: пісьменнік у літаратурнай творчасці не толькі шырока выкарыстоўваў жывую вусную мову народа, але ўключаў у свае творы новыя словы і нармалізаваў іх. З актыўным удзелам Коласа вялася дзейнасць беларускіх мовазнаўцаў па стварэнні «Русско-белорусского словаря» [3].

Па меркаванні Я. Коласа, эфектыўным сродкам уключэння чалавека ў шматгранны працэс інкультурацыі з'яўляецца народная вусная паэтычная творчасць. Фальклорныя творы разглядаліся Коласам як носбіты культурнай інфармацыі, а іх мова ацэньвалася паводле такіх якасцей, як натуральнасць, зразумеласць, нарматыўнасць, выразнасць. На думку пісьменніка, народная проза беларусаў уваходзіць у скарбніцу айчынай мудрасці, у ёй заключаны маральна-каштоўнасны сэнс. Фальклору Я. Колас надаваў выключнае значэнне, успрымаючы яго як крыніцу нацыянальнай культуры. «В устном народном творчестве, – адзначаў Якуб Колас у артыкуле «Что было, что стало», – глыбоком и мудро, как сам народ, он выразил свои чаяния, надежды на торжество правды, высказал свое отношение к религии и ее представителям, к царской власти и ее прислужникам и всему существующему порядку» [2, с.32].

Эмацыянальнай узнёсласцю і лексічна-вобразнай выразнасцю вылучаюцца беларускія песні, уключаныя Я. Коласам у паэтычныя і празаічныя творы. Па меркаванні пісьменніка, у беларускіх народных песнях адлюстраваліся ментальныя характарыстыкі народа – арыентацыя на калектыўнасць, а таксама на этнічныя духоўныя каштоўнасці. Яго ўражвалі традыцыйныя выразныя сродкі народнай песеннай семантыкі і сінтаксісу: метафары, эпітэты, сімвалы, псіхалагічныя паралелізмы і г.д. Паэт творча

выкарыстоўвае народныя песні і прыпеўкі ў «Новай зямлі», апавяданнях «Соцкі падвёў», «Сацыяліст», «Знайшлі», трылогіі «На ростанях» і іншых творах.

Аб уважлівым стаўленні Я. Коласа да фальклору як сродку інкультурацыі сведчыць парэміялагічны пласт пераважна ў яго праявітых творах. У тэкст апавяданняў, раманаў пісьменнік уводзіць мноства загадак, прыказак, прымавак і іншых твораў афарыстычнай малой прозы, звяртаецца да багацця сюжэтаў і вобразаў легенд і паданняў беларускага народа дзеля спасціжэння жыццёвай філасофіі, унутранага свету сваіх літаратурных герояў, вобразаў роднага краю.

Падсумоўваючы, адзначым, што ў распрацоўцы важнейшай культуралагічнай парадыгмы, якая вызначае формы, спосабы і механізмы засваення культуры, ролю роднай мовы ў перадачы культурнага вопыту наступнаму пакаленню, месца этнічнай культуры ў працэсе інкультурацыі асобы, грунтам з'яўляецца творчасць пачынальнікаў беларускай славеснасці, яе класікаў.

1. *Колас, Я.* Другое чытанне для дзяцей беларусаў / напісаў Я. Колас; перагледзеў і прадмову прыпісаў Л. Сеўрук. – Пецярбург: Загляне сонца і ў наша ваконца: Наша хата, 1909. – 112 с.

2. *Колас, Я.* Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1976. – Т. 12. – 528 с.

3. *Русско-белорусский словарь*: в 3 т.: около 110 000 слов / АН Беларуси, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – 4-е изд., испр. и доп. – Минск: БелЭн, 1993.